

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERĐİŐİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 75 Yıl: 2020 & Volume: 13 Issue: 75 Year: 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AZERBAYCANLI EDİP SABİR RÜSTEMHANLI'NIN "ÖLÜM ZİRVESİ" ROMANI VE TARİHİ GERÇEKLER

AZERBAIJANI WRITER SABIR RUSTEMHANLI'S NOVEL "DEATH SUMMIT" (ÖLÜM ZİRVESİ) AND HISTORICAL FACTS

Ayvaz MORKOÇ*

Öz

Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığına kavuşmasından sonra ülkedeki edebiyatın eskiye göre daha özgür hale geldiği söylenebilir. "Bağımsızlık sonrası edebiyat devri" olarak isimlendirilen bu dönemde Azerbaycan edebiyatçılarının yoğun biçimde milli ve tarihi konulara yöneldikleri görülür. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Azerbaycan edebiyatında tarihi romanlara hususi bir kıymet verildiğini ve bunların okuyucular tarafından ilgiyle takip edildiğini belirledik. Azerbaycan'ın günümüzdeki önemli ediplerinden olan Sabir Rüstemhanlı (d. 1946) da tarihi roman yazarları arasında yer almaktadır. Esasen şiiirleriyle meşhur olan edip, Azerbaycan'da uzun zamandır Vatandaş Dayanışma Partisi (Vətəndaş Həmrəyliđi Partiyası) genel başkanlığını sürdürmektedir. Milli konuları eserlerinin merkezine alan Rüstemhanlı, *Ölüm Zirvesi*'nde üst üste sıralanmış anlam katmanlarını ustaca oluşturmuştur. Hadiseleri tarihi seyrine uygun olarak vermekle birlikte, sebep-sonuç ilişkisini sağlam bir mantıkla dile getirmektedir. Bu makale aracılığıyla amacımız Sabir Rüstemhanlı'yı ve onun *Ölüm Zirvesi* romanını Türkiye'ye ve Türk dünyasına hak ettiği biçimde tanıtmaktır. Ardından da Türkiye'de Rüstemhanlı üzerinde araştırma yapacak bilim insanlarına zemin hazırlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan edebiyatı, tarihi roman, Sabir Rüstemhanlı, Ölüm Zirvesi.

Abstract

It is known that after Azerbaijan gained independence in 1991, literature in the country gained a freer environment. During the so-called "post-Independence Literary period", Azerbaijani literati focused heavily on national and historical issues. As a result of our research, we found that historical novels in Azerbaijani literature are given a special value and they are followed with interest by readers. Sabir Rustemhanli, who was one of the most important writers of Azerbaijan (d. 1946) is also among those who wrote historical novels. Essentially famous for his poems, he has been the chairman of the citizens' Solidarity Party for a long time in Azerbaijan. Rustemhanli, who took national subjects to the center of his works, skillfully created the layers of meaning that were sorted in a row at the summit of death. Although it gives events in accordance with their historical course, it expresses the cause-and-effect relationship with a solid logic. Through this article, Our goal is to introduce Sabir Rustemhanli and his death summit novel to Turkey and the Turkish world in the way it deserves. Then it is to prepare the ground for scientists who will conduct research on Rustemhanli in.

Keywords: Azerbaijani literature, historical novel, Sabir Rüstemhanlı, Ölüm Zirvesi (Death Summit).

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-9470-9656, ayvazmorkoc@gmail.com

1. Giriş

Sabir Rüstemhanlı Azerbaycan'da eserleri aracılığıyla gelecek nesillerin milli bilinç kazanması için çaba harcayan edebiyatçıların başında gelir. Müellif gerek edebiyat, gerekse siyaset sahasında dikkate değer faaliyetler sürdürmüştür. *Ömür Kitabı* (1988) adlı eseri onun önceden gerçekleştirdiği ve gelecekte yapmayı planladığı faaliyetlerin adeta yol haritası gibidir.

Ömür Kitabı'nda Azerbaycan'ın tarihine de ışık tutan Rüstemhanlı, ülkenin maddi ve manevi zenginliklerini gözler önüne serer. Ciddi bir sorumluluk duygusuyla kaleme aldığı eserde vatan ve millet sevgisini öne çıkarır. Geçmişle bugün arasında adeta köprü kuran edip, geleceğe yönelik umut yüklü beklentilerini de dillendirir. Azerbaycan'da dil, edebiyat ve tarih sahalarındaki meseleleri ele alırken objektif bakış açısını ön planda tutar. Gerek Ermeni meselesini, gerekse Güney Azerbaycan mevzusunu yetkinlikle anlatmanın dışında eseri zengin etnografik bilgilerle de ilgi çekici hale getirmiştir. Başka bir ifade ile *Ömür Kitabı* bir vatandaşlık ansiklopedisidir. Yavuz Akpınar'a göre Sovyetler Birliği dönemindeki uydurma "Azerbaycancılık" düşüncesinin fazlaca öne çıkarılması eserin tek kusurudur. Zira Türk ruhu yeterince vurgulanmamıştır. Bununla birlikte eser edebiyat dünyasında ilgiyle takip edilmiş, bu sebeple Mirza Fethali Ahundzade ödülüne layık görülmüştür. Azerbaycan toplumunun ruhuna hitap eden kitap, halkın nabzını çok iyi tutabilmiştir (Akpınar, 1994, 154-155).

Kitap aracılığıyla Rüstemhanlı Azerbaycan Müslüman Türk halkına ve bilhassa genç nesillere örnek alınacak mesajlar vermiştir. Eserde bir yandan Azerbaycan'ın uzun soluklu bağımsızlık mücadelesini tasvir eden müellif, öte yandan milli ve manevi duyguları yeni kuşaklara kavratmaya çalışır. Edibin hem şiirlerinde hem de nesir eserlerinde Türk tarihi, kültürü ve edebiyatına ait yoğun unsurlar ve genel olarak zengin muhteva görülmektedir.

Sabir Bey, başta *Ölüm Zirvesi* olmak üzere romanlarında Azerbaycan'da büyük ses getirmiş tarihi şahsiyetleri ve ülke kaderinde dönüm noktası oluşturan tarihi hadiseleri anlatmaya ağırlık verir. Romanlarındaki şahısları Türk milletinin yükselmesi için çaba harcayan milli, manevi duyguları kuvvetli olan karakterler şeklinde kurgulamıştır. Romanında ele alacağı tarihi dönem için yıllar öncesinden ön hazırlığa girişen müellif geniş çaplı araştırmalar, titiz incelemeler sonucu notlar tutmuştur. Ardından zengin malzemeye dönüşen bu bilgiler ışığında tarihi romanlarını yazmıştır. Sabir Rüstemhanlı, yıllar süren sabırlı çalışmaların ürünü olan eserlerinde Türk halkının manevi dünyası ve ahlaki değerleri ile örf ve adetlerini canlı tablolar halinde gözler önüne sermiştir.

2. Sabir Rüstemhanlı'nın Sanatçı Kişiliği ve Edebi Faaliyetleri Hakkında Kısa Bilgiler

Azerbaycan'ın Yardımlı ilçesine bağlı Hamarkent köyünde 20 Mayıs 1946 tarihinde dünyaya gelen Sabir Rüstemhanlı, ilk ve orta öğrenimini, 1952-1963 seneleri arasında Yardımlı'da tamamlar. Rüstemhanlı'nın dünyaya geldiği Yardımlı ilçesi Azerbaycan ile İran sınırı üzerindedir. Hamarkent 1828 yılında Türkmençay anlaşması ile İran'a bırakılan Azerbaycan toprakları ile karşı karşıyadır. Bu köy, yapay biçimde Rusya ile İran arasında ikiye bölünmüş olan Azerbaycan topraklarının kuzeyinde kalmıştır. Küçük Sabir sınırların böldüğü Güney Azerbaycan'a hasret kalan soydaşlarının anlattığı hikayelerle büyümüştür. Edebi faaliyete başladığı andan itibaren Güney Azerbaycan halkına ve topraklarına duyduğu hasreti eserlerinde sürekli dile getirir (Adıgüzel, 2003, 7).

Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nden 1968 yılında mezun olan Rüstemhanlı, henüz öğrenci iken çalışma hayatına atılır. Azerbaycan Yazarlar Birliği'ne bağlı *Edebiyat ve İncesenet* gazetesinde editör vazifesiyle göreve başlar. Bu yıllarda editörlüğün yanı sıra Azerbaycan Milli İlimler Akademisinde lisansüstü eğitimini sürdürür. Nizamî Edebiyat Enstitüsünde tezini savunarak filoloji ilimleri doktoru unvanı alır. Ortaöğrenim yıllarında başladığı edebi faaliyetlerini, 1967 senesinden sonra daha profesyonelce devam ettirir. 1967-1978 seneleri arasında *Edebiyat ve İncesenet* gazetesinde özel muhabirlik ve şube müdürlüğü görevlerinde bulunur. 1978-1989 seneleri arasındaki dönemde ise Yazıcı Neşriyatı'nın baş redaktörlüğünü üstlenir. Sözü edilen yıllarda çok sayıda bilimsel ve edebi eserinin yanı sıra tenkit ve denemeleri de yayın organlarında yerini almıştır.

Matbaa yüzü gören ilk kitabı 1970'te yayımlanmıştır. Farklı edebi türdeki 50'yi aşkın eseri başta Azerbaycan olmak üzere, Türkiye, Rusya, Almanya, Özbekistan, İran, İngiltere ve İsveç'te basılır. Azerbaycan'da çok sayıda ödüle layık görülen Sabir Bey'in kitapları gerek Türkiye'de, gerek eski Sovyetler Birliği coğrafyasında, gerekse de Türk dünyasında rağbetle takip edilmektedir. Azerbaycan Müslüman Türk halkının milli fikir ve vatanperverlik duygularının uyanmasına katkı sağlayan *Ömür Kitabı* isimli eseri üzerinde hassasiyetle durmak gerekir. Türkiye'ye gerçekleştirdiği bir ay süren gezinin ardından 1988'de

basılan *Ömür Kitabı* isimli eseri matbaa yüzü gördüğü andan itibaren yalnızca Azerbaycan'da değil, Sovyet egemenliğindeki tüm Türk dilli toplumlarda ses getirmiş geniş çaplı yankı uyandırmıştır. Kitapta belirttiği fikirler Azerbaycan'da 1988 senesinden itibaren milli azatlık hareketinin ivme kazanmasına zemin hazırlamıştır. Ülkede başlayan bağımsızlık hareketinin liderlerinden olan Sabir Rüstemhanlı, teşkilatçı kimliği ile ünlenmiştir. Geniş kitleleri örgütleyip faaliyetleri ustaca organize eden edip, Azerbaycan Halk Cephesinin de kurucularındandır.

Sovyetler Birliği'nin son yıllarında Azerbaycan'da faaliyet gösteren ilk bağımsız ve demokratik yayın organı *Azerbaycan* gazetesidir. Uzun çabaların sonunda 1989'da gazeteyi kurmaya muvaffak olan Sabir Rüstemhanlı, ardından başyazarlığını üstlenir. *Tanımak İstesem* (1970), *Sevgim Sevincim* (1974), *Haber Gözleyirem* (1979), *Gence Kapısı* (1981), *Sağ Ol Ana Dilim* (1983), *Can Yaddaşı* (1986), *Ömür Kitabı* (1988), *Seçilmiş Eserleri* (2004), *Seçme Şiirler* (2005), *Gök Tanrı* (2007), *Khan - Bozkırın Kurdu* (2011), *Derde Eyilme - Köhne Dünyanın Yeni Düşüncesi* (2013) *Difai Fedaileri* (2014), *Gök Tanrı - Oğuz Kağan Destanı* (Akt. Hüseyin Adıgüzel, 2017), *Akademik'in Son Eseri* (2017), *Ölüm Zirvesi* (Akt. İmdat Avşar, 2017) gibi çok sayıda eserin müellifi olan Rüstemhanlı, milli, manevi ve ahlaki değerlere verdiği kıymet ile dikkat çekmektedir.

Sabir Bey'in edebiyat dünyasında ses getiren eserlerinden biri *Ölüm Zirvesi* romanıdır. Eserin ana ekseninde Azerbaycan'ın düşman işgali sırasında canı pahasına mücadele veren Gence hükümdarı Cevat Han Ziyadhanoglu yer almaktadır. Kitapta Cevat Han'ın hayatının bütün aşamaları roman formu içinde gözler önüne serilir. Tarihi kişilik olarak zorluklardan yılmayan Cevat Han, zamanla Azerbaycan Türklerinin gözünde mitolojik bir kahramana dönüşmüştür. 13. Yüzyılda başta Gence Hanlığı olmak üzere tüm Azerbaycan'ın kurtuluşu için cansiperane mücadele sergileyen Cevat Han, halk arasında söylene söylene efsaneleşen bir hayat hikayesine sahiptir. Tarih kitaplarındaki gerçek bilgilerle, efsane kahramanı olarak tasvir edilenlerin birbiriyle tamamen örtüşmesi dikkat çekicidir.

3. Azerbaycan'da Tarihi Roman

Azerbaycan edebiyatında roman, 19. asrın sonu, 20. asrın başlarında henüz zirve örneklerin ortaya çıktığı bir tür değildir. Celil Memmedquluzade (1866-1932)'nin *Danabaş Kendinin Ehvalatları* (1894), Abdulla Şaik'in (1881-1959) *Esrimizin Gehremanları* isimli romanlarıyla beraber Memmed Seid Ordubadi'nin (1872-1950) *Bedbeht Milyonçu Yahud Rızagulu Han Firegimeab* (1914) başlıklı eseri ilk dikkat çekici romanlar arasında kendini gösterir (Morkoç, 2018: 390).

Azerbaycan'da tarihî roman hakkında değerlendirme yaparken Memmed Seid Ordubadi'nin adını mutlaka anmak gerekir. Ülkede tarihi roman türünün kurucusu olarak kabul edilen Ordubadi'nin tarihe yönelik yakın alakası onun Azerbaycan Türk toplumuna olan muhabbetinden kaynaklanmaktadır. Ordubadi tarihi mevzularda kaleme alınan eserlerin Türk halkının belleğini kendi öz milleti, manevi ve kültürel değerleri hakkında beslediği fikrindedir. Memmed Seid Bey'e göre, yeni nesle milli kimlik kazandırmak ve vatanseverlik duyguları aşlamak ancak tarihi romanlar sayesinde gerçekleşebilir. Müellif tarihi romanları aracılığıyla Azerbaycan Türklerinin kadim tarihini, etnografyasını, medeniyetini, gelenek ve göreneklerini gözler önüne sermiştir. Milli kimlik düşüncesinden yola çıkan Ordubadi, kaleme aldığı tarihi romanlarda hem Azerbaycan halkının hayatını hem de halkın düşmanlara yönelik mücadelesini gözler önüne sermiştir (Morkoç, 2018: 391). Ordubadi *Gılıç ve Gelem* romanında Azerbaycan Türklerinin Nizami devrindeki toplumsal yapısını anlatır. Nizami'nin mensup olduğu muhiti etrafıca tasvir eden eser o devirde yaşayan edipleri de belirgin karakter yapılarıyla tanıtır.

Azerbaycan edebiyatında ilk tarihî romanlara yaklaşım, Sovyet sisteminin bilinen karakteristik dayatmaları neticesinde edebiyatın tüm türlerinde olduğu üzere ideolojik nitelik taşır. Azerbaycan edebiyatına ait tarihî romanları araştırarak hakkında değerlendirme yaparken, egemen ideolojinin bu tavrını özellikle göz ardı etmemek doğru bir yaklaşım olacaktır (Adıgüzel, 2006: 2)

Azerbaycan'da tarihî romanın, 1930'lı yıllarda edebiyat dünyasında ilgi ile takip edilmeye başlandığı görülür. Nesir sahasında kalem oynatan ediplerin dikkat çekici bir bölümünün tarihi hikayelerin yanı sıra tarihî romanlar da yazdıkları anlaşılmaktadır. İlk tarihî romanlar ağırlıklı olarak Sovyet ideolojisine sempati besleyen edebiyatçılar tarafından yazılmış, bu dönemde daha çok sosyalizmin temel ilkelerine uygun romanlar matbaa yüzü görmüştür. Yeni kurulmakta olan Sovyet sistemi yöneticilerine şirin görünmek isteyen bazı romancılar, sosyalizmin köklerinin eski tarihi dönemlere kadar uzandığını kanıtlayıcı gayreti içinde olmuştur. Gerek Sovyet ideologları, gerekse de edebiyat eleştirmenleri, tarihî romanı milliyetçi fikir ve yaklaşımlardan tamamen uzaklaştırarak sadece inkılapçı bir içeriğe indirgemek istemişlerdir.

Çok yönlü edebiyatçı kişiliğiyle tanınan Yusuf Vezir Çemenzeminli ülkede tarihi romanlarıyla da ses getirmiştir. Bu sahada kaleme aldığı yetkin örneklerden biri *Gızlar Bulağı*'dir. Batı dillerindeki ilmi eserlere

dayanarak yazılan ve ayrıntılı tarihi bilgilerle zenginleştirilen *Gızlar Bulağı*'nda Türklüğün eski dönemleri canlandırılmıştır (Abbasov, 1998, 117-147; Kamaloğlu, 2013, 4). İnsanın ezeli ve edebi istekleri, arzu ve hayalleri hakkında kaleme alınmış *Gızlar Bulağı* Azerbaycan edebiyatının ilk tarihi-felsefi roman örneği kabul edilir. Eserde savaş yılları sırasında hayat gerçeklerine aykırı biçimde sürekli mutluluk arayışında olan insanların bu tavrının olumsuzluğu vurgulanır (Hüseynoğlu, 2005, 12).

Yine Çemenzemini'nin 1964 yılında *Gan İçinde* ismiyle basılan *İki Od Arasında* romanında 17. Yüzyılın karmaşık kaotik hadiseleri tasvir edilir. Karabağ Hanlığının sosyal ve siyasi durumu ile Azerbaycan Hanlıkları arasında patlak veren anlamsız çatışma ve savaşlar anlatılır. Eserde Molla Penah Vagif, İbrahim Han, Mehmed Bey, Ağabeyim Ağa gibi tarihi şahısların karakter yapıları roman formu içinde muvaffakiyetle tasvir edilmiştir.

Romancı, hikayeci, edebiyat tenkitçisi, eğitimci ve senarist gibi farklı niteliklere sahip İsmail Şıhlı (1919-1995) tarihi romanın dikkate değer temsilcilerindendir. *Deli Kür* isimli eserinde 19. Yüzyıl sonlarında Azerbaycan kırsal kesiminde meydana gelen köklü değişimleri ve ortaya çıkan karmaşık hadiseleri realist bakış açısıyla anlatır. Milli tarihi romanın başarılı örneği kabul edilen eser matbaa yüzü görmesinin ardından geniş halk kitlelerince ilgi ve dikkatle okunmuştur.

Tarihi romanları Azerbaycan edebiyatında haklı şöhret kazanmış Ezize Ceferzade'den (1921-2003) söz etmek gerekir. Eserleri edebiyat dünyasında dikkatle takip edilen Ceferzade üç Şirvanlı şairi ayrı ayrı konu alan üç eseriyle tarihi roman sahasında haklı bir şöhret kazanmıştır (Akpınar, 1994, 79). Tarihi roman vadisinde başarılı çalışmalarıyla adından söz ettiren Ceferzade, Azerbaycan'ın ünlü şahsiyetlerini konu edinen roman ve hikayeleriyle okur tarafından sürekli ilgiyle izlenmiştir (Morkoç, 2017, 181). Ezize Hanım'ın romanları taşıdığı zengin tarihi muhteva ile dikkat çekmektedir. Ezize Hanım, ünlü tarihî romanları aracılığıyla Azerbaycan edebiyatında gerçekleşen yenilik ve gelişmelerin simge isimleri arasında görülür. Azerbaycan romancılarının Sovyet döneminde tarihî romana yönelerek bu sahada başarılı eserler vermesinin sebeplerinden biri ülkede hüküm süren ideolojik baskıdan kurtulma düşüncesidir. (Yılmaz, 2016: 288-289)

Dikkatle incelendiğinde 1980'li yıllar Azerbaycan edebiyatında romanın belirgin biçimde ön plana çıktığı, çok sayıda tarihi roman kaleme alındığı görülmektedir. 1980 ile 1990 yıllarını kapsayan dönemde Azerbaycan romanının dikkate değer gelişmeler ve ilerlemeler kaydettiği anlaşılmaktadır. Yusif Samedoğlu'nun (1935-1998) *Getl Günü*, Elçin'in (1943) *Ölüm Hükümü* ile Mahmud ve Meryem, İsa Hüseyinov'un (1928-2014) *İdeal*, Ekrem Eylisli'nin (1937) *Ağ Dere* adlı romanları matbaa yüzü gördükten sonra edebiyat vadisinde ses getiren eserler arasında yerini alır. Sözü edilen dönemde tarihi romanların da okur tarafından özel bir ilgi ve merakla karşılandığı söylenebilir.

Gerçekte 1980'li yıllarda yazılan romanlar, 1991 yılında gerçekleşecek Azerbaycan'ın bağımsızlığı öncesinde milli hafızanın tekrar canlanmasına ciddi katkı sağlamıştır. İlyas Efendiyev'in (1914-1996) *Geriye Bahma Goca*, Elçin'in *Mahmud ve Meryem*, Çingiz Hüseyinov'un (d. 1929) *Feteli Fethi*, Ferman Kerimzade'nin (1937-1989) *Hudaferin Körpüsü*, Mövlud Süleymanlı'nın (d. 1943) *Köç* gibi örneklerinde tarihi hadiseler estetik çerçevede roman formu içinde işlenir. 1980'li yıllarda Azerbaycan tarihinin farklı dönemleri ele alınmakla birlikte daha çok Şah İsmail mevzusunun öne çıkarıldığı görülür. Ferman Kerimzade'nin *Hudaferin Körpüsü* ikilemesi, Elçin'in *Mahmud ve Meryem*, Ezize Ceferzade'nin *Bakı 1501*, Elisa Nicat'ın (1946) *Gızılbaşlar* eserlerinde Şah İsmail (1487-1524) sürekli ana eksende yer alır. Azerbaycan edebiyatında 2000'li yıllardan itibaren Şah İsmail sonrasındaki tarihi dönemlere de ilginin arttığı söylenebilir.

Azerbaycan'ın tanınmış ediplerinden Ferman Kerimzade, ülkede tarihî roman vadisinin dikkate değer temsilcilerinden biridir. Müellifi, büyük halk kitlelerine tanıtan ve merakla takip edilen eserleri esasen tarihî romanlarıdır. Türk tarihi ve edebiyatına muhabbet besleyen yazar, tarihî olayları roman formunda anlatmayı tercih eder. Edebiyat aleminde büyük yankı uyandıran ürünleri içerisinde yer alan *Karlı Aşırım* (1971), *Hudaferin Köprüsü* (1982-83) ve *Çaldıran Dövüşü* (1988) ismini taşıyan eserler Ferman Kerimzade'nin dikkat çekici tarihî romanlarıdır. Ferman Bey'in üstünde hassasiyetle durulması gereken kitaplarından biri *Karlı Aşırım*'dir. Müellif, bu eserde sınıflar arası çatışmanın zirveye tırmandığı 1930'lu yıllardaki Azerbaycan kırsal hayatını realist çizgilerle tasvir ederek adeta canlandırır. Zorunlu kolektifleştirme faaliyetlerinin türlü sıkıntılarını kendine özgü dil ve üslupla anlatır (Morkoç, 2020, 2860).

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Azerbaycan'da ediplerin tarihi mevzulara yönelik ilgisi artarak devam eder. Bu yıllarda tarih milli bilincin dışı vurum vasıtası haline gelir. Eserlerinde anlatıcının amacı tarihçi rolü üstlenmek ya da tarihe yön vermek değildir. Tarihi hadiselerin ve şahsiyetlerin kurgusal yapı içinde yeniden sergilenmesidir (Adıgüzel, 2019, 17).

Günümüzde Şah İsmail'in edebiyat çevrelerinde roman konusu olarak ele alınması öne çıkmakla birlikte tam anlamıyla öncelik kazanmamıştır. Edebiyat ve sanat sahalarında son yıllarda Şah İsmail'den sonraki döneme olan merak ve ilgi artmaktadır. Azerbaycan modern edebiyatında 17. ve 18. Yüzyılın siyasi hadiseleri öncelikli tarihi mevzular haline gelmiştir denilebilir. Özellikle Elçin Hüseyinbeyli'nin (d. 1951) *Şah Abbas*, Yunus Oğuz'un (d. 1960) *Nadir Şah* (2010) romanı, Hüseyinbala Mirelemov'un (d. 1945) *Sonuncu Fateh* isimli eserleri üzerinde durmak gerekir. Son yıllarda başta Nadir Şah olmak üzere Hanlıklar dönemi hadiseleri sanat ve edebiyatın ilgi alanı içine girmiştir.

Lakin çağdaş edebi prosesde Şah İsmayıl mövzusu prioritet ola bilmir. İndi estetik düşüncede tarixin Şah İsmayıldan sonraki sehifelerini vereqlmeye meyl artıb. Çağdaş edebi prosesin prioritet tarixi mövzusu XVII-XVIII: esrin siyasi hadiseleridir desek, yeqin ki, sehv etmerik. Xüsusen fikrimizin tesdiki menasında Elçin Hüseyinbeyli'nin Şah Abbas, Yunus Oğuz'un Nadir Şah, Sabir Rüstemxanlı'nın Ölüm Zirvesi, Hüseyinbala Mirelemov'un Sonuncu Fateh eserlerini nümune göstere bilerik. Nadir Şah ve hanlıklar dövrünün hadiseleri bedii düşünceni daha artıq meşğul etməye başlayıb (Salamoğlu, 2014, 301).

Tarihi romanın tipoloji yönünden 20. Yüzyılda epeyce zenginlik kazandığı görülür. Tarihi konulara postmodernist yaklaşım yeni yüzyılın başlarında türün gelişmesi noktasında en belirgin özelliktir. Bu konuda Kamal Abdulla'nın (d. 1950) *Yarımçık Elyazma* (2004), İlgar Fehmi'nin (d. 1975) *Garğa Yuvası* (2006) isimli eserlerini bilhassa belirtmek gerekir. Böylece yeni yüzyılın başlarında tarihi konulara sürekli artan bir ilgi olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Tarixi roman tipoloji baxımından yeni esrde xeyli zenginlik qazanır. Tarixi mövzuya postmodernist münasibet yeni esrin başlanğıcında janrın ileriye doğru hareketinin elametdar ceheti kimi üye çıxır. Bu menada Kamal Abdulla'nın Yarımçık Elyazma, İlgar Fehmi'nin Qarğa Yuvası eserlerinin adlarını xüsusi vurğulamaq lazım gelir. Bununla bele, yeni esrin ibtidası tarixi mövzuya artan diqqetle eneneye davamlı maraq nümayiş etdirir (Salamoğlu, 2014, 300).

4. Ölüm Zirvesi Romanının Özeti

Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin ve stratejik öneme sahip topraklar 1800'lü yılların başında Çarlık Rusyası ile İran arasında güç mücadelesinin sergilendiği bir coğrafyaya dönüşür. Azerbaycan'da o sırada Bakü, Gence, Karabağ, Şuşa, Şirvan, Şeki, Kuba, İrevan, gibi hanlıklar ön plandadır. Her biri Türk ve Müslüman olan hanların kendi aralarındaki çıkar çatışmaları bölge halkının düşmana karşı savaşma azmini zaafa uğratar. Uzun mücadelelerin ardından Azerbaycan, Rusya ile İran arasında yapay biçimde ikiye bölünür. Bu sırada Gence Hanlığı Safeviler hanedanının hüküm sürdüğü İran'ı desteklemektedir.

Gence Hanlığı'nın hâkimi Cavad Han, halkının refah ve huzuru için çalışan gayretli, basiretli bir yöneticidir. Han'a ulaştırılan bir haber onu epeyce üzmüştür. Zira eskiden beri dostu olan Karabağ hâkimi İbrahim Halil Han ile diğer Azerbaycan hanları bir araya gelip Gürcü kralı İrakli'yi de saflarına çekerek Cavad Han'a savaş açmışlardır. Cavad Han zaten zor durumda bulunan Gence Hanlığı ahalisinin savaş sebebiyle daha kötü duruma düşmesini istemez. Meseleyi savaş olmadan çözmeye çalışır, uzun çabalar sonunda basiretli bir devlet adamı sıfatıyla bunda da muvaffak olur.

1896 yılında general Zubov (1771-1804) Rus birliklerinin başkomutanı sıfatıyla bölgeye gelir. Amaçlarından biri Kür ve Aras nehirlerinin birbirine kavuştuğu geniş alanda yeni yerleşim kurdurmak, ileride Rusya'ya sempati duyan insanların yaşadığı bir şehir inşa etmektir. Onun stratejik planlarına göre Gence ve çevresindeki yerleşim yerleri Rus yönetiminde olmalıdır. Türkleri bölgeden sürgün eden Zubov, boşalan yerlere Ermenileri iskân etmek için faaliyetlere girişir. O dönemde Çariçe 2. Katerina'nın (1729-1796) hayali ise merkezi İstanbul olan büyük bir Hristiyan Ortadoks devleti kurmaktır.

Vakit geçirmeden harekete geçen General Zubov, bölgedeki tüm Azerbaycan hanlarına mektup yazarak Rus yönetimine girmelerini talep eder. Karabağ hâkimi İbrahim Halil Han (1732-1806) bu isteği kabul etmiş gibi görünür. Han, Ermeni hanımından olan oğlunu Zubov'u karşılamak üzere gönderir. Amacı suikast sonucu Zubov'u öldürmek olsa da planı başarısızlıkla sonuçlanır. Bir süre sonra bölgedeki bütün hanların tehditlere boyun eğerek Zubov'un talebini kabul ettiğini öğrenen Cavad Han mühim bir yol ayrımına geldiğini düşünmektedir. Ona göre zaten zor durumda bulunan Gence Hanlığı ahalisinin savaşa girmesi büyük yıkım olacaktır. Bu sebeple Zubov'un talebini kabul ederek anlaşmayı imzalar.

Azerbaycan hanlarının Rus egemenliğini tanıyarak tek tek anlaşma yaptığını öğrenen İran hükümdarı Kaçar Han, ordusuyla Azerbaycan üzerine hücum edip Şuşa Hanlığı'na baş eğdirir. Öfkesini dizginleyemeyen Kaçar Han, Bakü hâkimi Hüseyin Kulu Han'la birlikte Cavad Han'ı alıkoyarak bir süre göz hapsinde tutar. İran'dan nefret eden İbrahim Halil Han'ın yeğeni Muhammed Han, Kaçar Han'ı öldürür.

Hüseyin Kulu Han ile Cavad Han serbest kalırlar. Bölgenin yeniden Rusya'nın hükümlerine altına girmek üzere olduğunu fark eden Cavad Han bu gelişmeden rahatsız olur. Kısa bir süre sonra Gürcistan yönetimi Rus egemenliğini tanıdığını beyan eder. Artık Rus ordusu Gürcistan içinde karargâh kurmuş, hanlığın arazisine komşu olmuştur. Böylece Cavad Han'ın hiç arzu etmediği gelişme yaşanmıştır. Gürcistan'ın Gence Hanlığı sınırında yer alan yerleşim yerlerinin ahali Rusların baskı ve zulmünden bıkmıştır. Ruslarla Gence Hanlığı arasında sınır köyleriyle ilgili anlaşmazlıklar tüm hızıyla devam etmektedir. Sınır yerleşimlerinin hangi yönetimde kalacağı meselesi üzerine çok sayıda görüşme yapılsa da bir sonuç elde edilemez.

Bu sırada Rusya katı, acımasız tavırlarıyla tanınan Sisyanov'u (1754-1806) Kafkasya'da komutan olarak görevlendirir. Sınır anlaşmazlıklarını bahane eden Sisyanov, Cavad Han'a hakaret, tehdit ve ağır ithamlarla yüklü bir ultiatom mektubu gönderir. Sınır yerleşim yerlerinin derhal terk edilmesini ister. Gence'yi ele geçirmek için vakit kaybetmeden hazırlıklara girişir. Bu arada Cavad Han'a hakaret dolu mektuplar göndermeyi sürdürür. Cavad Han her defasında mertliğini, azim ve kararlılığını gösteren cevabi mektuplar yazarak güçlü bir liderlik örneği sergiler. Planları tutmayan ve Cavad Han'ın sağlam iradeli mert duruşundan çekinen Sisyanov çok zor durumda kalmıştır. Zira Rusya gibi bir devletin Gence Hanlığı'ndan korkarak askerlerini geri çekmesi dünya devletleri arasında itibar kaybetmesine sebep olacaktır.

Diğer hanları etrafına toplayıp gelişmeleri değerlendiren ve yaklaşan büyük tehlikeye işaret eden Cavad Han, bu tavrıyla basiretli bir devlet adamı olduğunu gösterir. Onun gerçekçi yaklaşımına, makul açıklamalarına rağmen hanlar birlik oluşturamazlar. Kendi aralarındaki basit iç çatışmaları bahane ederek Ruslara karşı ortak mücadele çağrısına uymazlar. Hanlardan bir fayda gelmeyeceğini anlayan Cavad Han Ruslara karşı ordusunu sevk ederek tek başına mücadeleye girişir. Savaşın ilk döneminde düşmana karşı parlak zaferler kazanan Han, zamanla geri çekilmek zorunda kalır. Çünkü zamanında hamilik yaptığı ve türlü zulümlerden kurtardığı Ermeniler Cavad Han'a ihanet etmiş, Ruslar lehine taraf değiştirmişlerdir. Bu ihanet karşısında kuvvet dengesi bozulunca üstün silah gücü bulunan Ruslar Gence'yi ele geçirir. Ordusunun başında kahramanca çarpışan Cavad Han bir süre sonra şehit düşer. Dostunun şehadetine çok üzülen Hüseyinkulu Han, şehrin anahtarlarını takdim edeceğini belirterek Sisyanov'u Bakü'ye davet eder. Bakü Hanlığını da ele geçirip büyük başarı kazandığını düşünen Sisyanov davete icabet gösterir. Şehrin anahtarı teslim edildiği sırada Han'ın yeğeni tabancayla Sisyanov'u öldürür. Hüseyinkulu Han'ın Sisyanov'un kellesini keserek kulağına fışkırdığı sözler çok anlamlıdır. "Yardıma gelememiştim Cavad Han, beni bağışla! Fakat şimdi intikamını aldım." Bu sözleri söyleyerek pişmanlığını ve buruk sevincini dile getirir.

5. Ölüm Zirvesi Romanı ve Tarihi Gerçekler

Tarihi roman konusunda dikkat çeken örneklerden biri Sabir Rüstemhanlı'nın *Ölüm Zirvesi* eseridir. Kitabın baş kısmında eserin muhtevası hakkında kısa bilgi veren yazar, romanın tarihi ve biyografik hususiyetler taşıdığını bilhassa belirtir.

Ölüm Zirvesi romanı Azerbaycan'ın işgalına karşı qehremanlıqla mübarize aparmış Gence hökmdarı, görkemli devlet xadimi ve serkerde Cavad xan Ziyadxanoğlu'nun ömür yolundan behs edir (Rüstemhanlı, 2007, 1).

Azerbaycan'da pek çok tarih kitabında Cavad Han'la (1748-1804) alakalı bilgiler mevcuttur. Ancak çağdaşlarından farklı olarak Cavad Han'ın sahip olduğu karakter yapısı zamanla sembolleşerek halk arasında yarı mitolojik bir niteliğe bürünmüştür. Günümüzde Cavad Han sözlü gelenekte hala mitolojik bir karakter ve sembol olarak varlığını sürdürmektedir. 18. yüzyılda hem hükümdar hem de dirayetli bir komutan olarak halkın istiklali ve milli bekası uğrunda gösterdiği büyük gayret onun Azerbaycan Türk toplumunun belleğinde halk kahramanı mertebesine yükseltmiştir.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Kafkasları aşarak planlı biçimde güneye doğru inen Çarlık Rusyası'nın önündeki en önemli engel, Güney Kafkasya'nın kilidi konumunda bulunan Gence Hanlığıdır. Diğer Hanlıklar teslim olsa da Rus sömürgeci ve yayılmacılığına karşı duran ve "azatlık bayrağını" Gence'nin burçlarına çeken Cavad Han, Ruslar ile amansız bir mücadeleye girişir. Canla başla savaşır. *Ölüm Zirvesi* romanı, Cavad Han ile oğlu Hüseyin Han'ın, Gence Kalesi'nde vatan topraklarını canları pahasına savunurken, "ölümün zirvesine" ulaşarak şehitlik mertebesine yükseldikleri direnişi anlatmaktadır (Rüstemhanlı, 2017, 1).

Eserin merkezinde Azerbaycan'ın düşman işgaline uğramaması için mücadele veren Cavad Han Ziyadhanoglu yer alır. Yavuz Akpınar Sabir Rüstemhanlı'nın tarih içerikli eserleri için şunları söyler:

Cavad Han 1804'te Rus ordusuna karşı hakimi olduğu Gence'yi kahramanca savunan ve oğluyla birlikte şehit olan milli bir kahramandır ve Rus emperyalizmine karşı yürütülen bağımsızlık

hareketinin sembolüne dönüşmüştür. Azerbaycan'ın Rus ordusu tarafından istila edilmesi sırasında Gence hükümdarının halkın dilinde efsaneleşen kahramanca mücadelesi, Sabir Rüstemhanlı'nın birçok şiirinde, yazısında tekrar tekrar işlenmiştir. "Cavad Han" manzumesi ve nihayet Ölüm Zirvesi romanı ile bu tema onun kaleminde son noktasına ulaşmıştır. Sabir Rüstemhanlı Rus müsamahası ve himayesinde ortaya çıkan ve gelişen Büyük Ermenistan hayali peşinde koşan eli kanlı zalimleri de konu olarak işler. Ermeni çetelerine karşı yine Gence'de ortaya çıkan milli direniş hareketini de Difaî Fedaileri adlı belgelere dayanan tarihi romanında coşkun bir dille anlatmıştır (Akpınar, 2016, 39).

Hemen şunu vurgulamak gerekir ki, Yavuz Akpınar, özgün bir şair olmanın ötesinde Sabir Rüstemhanlı'nın roman türüne olan hakimiyetine de işaret eder. Sabir Bey'in Türklük şuuru ile vatan ve millet sevgisini eserlerinde başarılı biçimde işleyen usta bir yazar olduğunu belirtir (Akpınar, 1994, 194-195). Sabir Bey Ölüm Zirvesi isimli eseriyle ilgili kendi duygu ve düşüncelerini aşağıdaki cümlelerle beyan etmiştir:

"Əslində, ölümsüz insanlar, millət üçün canını fəda edənlər, qəhrəmanlar və ruhun ölməzliyinə inanənlər – hamısı ölüm zirvəsinə qalxmış insanlardı. Cavad xan Gəncə üçün öldü, amma əslində həmin zirvəyə ucaldı. Cavad xanın dövründə Rusların ayaqları altına xalça sərməklə zəngin yaşayanlar ya da qaçıb canını qurtaranlar da neçə il sonra öldülər. Amma onlar hamısı unuduldu. Cavad xan isə heç zaman unudulmur, yaşayır. Ölüm zirvəsi budur (URL 1).

Eserin önemli bir kısmında Cavad Han'ın hayatının türlü aşamaları roman formu içinde gözler önünü serilmektedir. Tarih sayfalarında mücadelecilik kişiliğiyle yerini almış bulunan Cavad Han, zamanla Azerbaycan Türk halkı tarafından çok sevilmiştir. 18. yüzyılda Azerbaycan'ın kurtuluşu için cansiperane bir mücadele sergileyen Cavad Han, genel tarih kitaplarındaki bilgilerin paralelinde halk arasında söylene söylene efsaneleşen bir hayat hikayesine sahiptir. Sabir Rüstemhanlı, Ölüm Zirvesi'nde Cavad Han'ın hayat hikayesini tarihi realiteye uygun şekilde kaleme almıştır.

Dünya edebiyatlarında önemli bir yenilik olarak ortaya çıkan ve Polifonizm olarak isimlendirilen romandaki "çok seslilik" ve "çok katmanlılık" son yirmi yılda Azerbaycan edebiyatında da belirgin biçimde kendini göstermektedir. Ölüm Zirvesi'nin diğer başarılı niteliklerinin yanı sıra polifonik roman özelliği taşıması dikkat çekicidir. Eserde anlam derinliği taşıyan iç içe geçmiş düşünceler aynı metinde yoğunlaştırılmış biçimde yer alır. Başka bir ifade ile Ölüm Zirvesi'nde üst üste sıralanmış anlam katmanları bulunur.

Rusya ile İran'ın gerçekte Osmanlı düşmanlığına dayanan iş birliğinin bozulması Azerbaycan hanlarını epeyce rahatsız ediyordu. Bu durum karşısında hanlar Rusya ile İran arasında kararsız kalıyor, zaman zaman taraf değiştiriyordu. Safevilerin iktidarda olduğu dönemde hem güce hem de geniş topraklara sahip Gence Hanlığının Kafkasya coğrafyasında belli bir nüfuzu vardı. Nadir Şah'ın yanlış siyaseti ve isabetsiz kararları sebebiyle toprakları epeyce küçülen hanlık bağımsızlığını zorlukla muhafaza ediyordu.

Azerbaycan coğrafyasında beliren yeni durum hanların ortak bir ideal etrafında birleşmesine mani oluyordu. Zira hem İran'ın hem de bölgede hızla nüfuz sahibi olmaya başlayan Rusya'nın uyguladığı Kafkas siyaseti buna imkan vermiyordu. İran idaresi Azerbaycan'ı kendi ülkesinin parçası gibi görüyor, ele geçirmek için çaba harcıyordu. Bu amacını savaş gücüyle gerçekleştiremediğinde Azerbaycan'ı zayıf hanlıklara bölmek için yöneticiler arasında hizipçilik siyaseti güdüyordu. Rusya ise Azerbaycan'ı bir bütün olarak tesir dairesine alıp sömürgeleştirme gayreti içindeydi. Hanlar büyük devletlerin egemenliğinden kurtulmanın tek yolunun birlik olduğunu iyi biliyorlardı. Ancak bu zor dönemde tehlikeyi savuşturmak için samimiyetle çalışan yalnızca Cavad Han'dı. Diğer hanlar ise Azerbaycan'ı değil kendi küçük saltanatlarını kurtarmanın derdine düşmüşlerdi. Ayrıca aralarında bireysel çekişme, kıskançlık ve çekememezlik had safhadaydı. Karabağ hakimi İbrahim Han geçmişi eskiye uzanan hoşnutsuzluğunun ve güya mağduriyetinin müsebbibi olarak Gence Hanlığını görüyordu. Hanlığın içinde bulunduğu kötü durumu fırsat bilerek Gürcistan kralı İrakli ile güçlerini birleştirip Cavad Han'ın üstüne asker göndermekteydi. Rüstemhanlı romanda her ne kadar Güney Kafkasya coğrafyasında küçük hanlıklar kurulmuş olsa da Azerbaycan'ın İran devleti tesirinden çıkmasını olumlu gelişme olarak değerlendirir. Ancak asıl yapılması gereken hanlıkların kendi aralarında birlik meydana getirmesidir.

Romanda cereyan eden hadiseleri anlatırken savaş sahnelerini tasvir etmeyen Rüstemhanlı gelişmeleri Cavad Han'ın zihninden adeta bir film şeridi gibi geçirerek okuyucuya sunar. Onun asıl amacı tarihi gerçekleri tarafsız bir gözle anlatmak, böylece tahrif edilmiş tarihi gün yüzüne çıkarmaktır. Müellif bencil ve basiretsiz olarak nitelendirdiği o dönemdeki Azerbaycan hanlarının hiç olmazsa düşmana karşı güçlerini birleştirmelerini beklemektedir. Sabir Bey, 18. Yüzyılın kaotik ve karmaşık ortamında tarih kitaplarında pek dile getirilmeyen ve esasen yöneticilerin basiretsizliğinden doğan büyük hataları gözler

önüne sermektedir. Rüstemhanlı, Azerbaycan hanlarının kendi hatalarını tahlil edip bunlardan ders çıkarmaları gerektiğine inanmaktadır. Ona göre tarihi roman eski dönemde yaşanmış hadiselerin unutulmasını engellemek, milletin ortak hafızasını canlı tutmak için baş vurulan en önemli vasıtaadır.

Rusya'nın egemenliğini kabul ettiklerini beyan etmek üzere Çara mektup gönderen Azerbaycan hanları güç karşısında boyun eğmişlerdir. Diğer hanların aksine Rusya'ya tabi olmayı reddeden Cavad Han bir yandan ülkesini ekonomik yönden kuvvetlendirirken öte yandan savaş gücünü artırmaya çalışır. Sabir Bey'e göre onun sömürgeci devletlere tek başına direnmeyi sürdürmesi takdire şayandır. Aynı zamanda o halkın mücadele azmini artırmak için insan üstü çaba harcamıştır.

Cavad Han'ı sadece vatan fedaisi olarak değerlendirmek doğru değildir. O Azerbaycan coğrafyasının içinde bulunduğu olumsuz durumu bütün gerçekliği ile kavrayabilen, kendisinin ve düşmanın gücünü değerlendirebilen bilge bir komutandır. Cavad Han, Gence Hanlığının mütevazı savaş gücü ile Rus ordusuna karşı galip gelemeyeceğinin farkındadır. Bu sebeple Azerbaycan hanlarına haber göndererek ortak düşmanı ülke arazisinden çıkarmak için istişarelerde bulunur. Vaziyetin kötüye gittiğini idrak etmeye başlayan hanlar durum değerlendirme toplantısına katılırlar. Rus ordusunun karşısına hanlıkların ortak askeri gücüyle çıkmaktan başka bir çare olmadığını itiraf ederler.

Cavad xan tekçe veten fedaisi deyil. O, hem de veziyyeti bütün reallığı ile qiymetlendirmeyi, özünün ve düşmeninin gücünü hesablamağı bacaran ağıllı bir serkerdedir. O, ancak Gence xahlığının herbi gücü ile rus ordusuna qalib gelmeyin çetinliyini başa düşür. Azerbaycan xanlarına müraciet edib onları ümumi düşmeni def etmek üçün meşverete çağırır. Veziyyetin ağırlığını başa düşen xanlar meşverete gelirler. Meşveret zamanı veziyyetin ağırlığını da, rus ordusunun qarşısına birleşmiş qüvvelerle çıxmaqdan başqa yol olmadığını da başa düşür ve hetta müeyyen menada bunu etiraf edirler (Salamoğlu, 2014, 313).

Nahçıvan hakimi Kelbeli Han istişare toplantısında hem umumi vaziyeti doğru değerlendirmiş hem de ibret yüklü sözler söylemiştir. Azerbaycan'ın coğrafi olarak epeyce geniş alanı kapladığını hatırlatır. Böyle büyük memleketi Farşların tek parça halinde idare ederek sömüremeyeceğini, aynı durumun Ruslar için de geçerli olduğunu belirtir. İran ve Rusya'nın Azerbaycan'ı kendi aralarında bölme planları yaptığını, etkisiz eleman niteliğindeki Ermeni ve Gürcülerin ise bu ilişkiler ağında birer piyon olduklarını ifade eder. Yakın gelecekte Azerbaycan hanlıklarının Rusların yumruğu altında ezileceğini vurgular. Bu sebeple hanlıkların bir an önce birlik oluşturmalarını, aksi takdirde birer birer yok olacaklarını söyler. Eğer birleşemezlerse hanların ağır vebal altına gireceğini belirten Kelbeli Han onlara tarihi sorumluluklarını hatırlatır.

Naxçıvan hakimi Kelbeli xanın meşveretdeki çıxışı ümumi veziyyeti düzgün qiymetlendirmesi ile beraber, ibretamizliyi ile seçilir: benim aqlım bele kesir ki, Azerbaycan çox böyükdür. O qeder böyükdür ki, ne farşlar bunu tek başına hezm ede bilir, ne Rusiya hezm ede bilecek. Bunlar öz aralarında bölürler bizi. Ermeni, gürcü oyunaqdır, atıblar ortaya! Ne Gürcüstan döleti olacaq, ne ermeni melikleri. Rusiya olacaq ve hamıdan çok da bizi ezecek. Lap ele qatıldıq Rusiyaya, orada da bir olmasaq, heremizi birinin quyruğuna bağlayacaqlar... Bizi Allah başışlamayacaq birleşe bilmese! (Salamoğlu, 2014, 313).

Bütün hanlar dillendirilen gerçekleri kavramakta, bu vahim tabloda birlik oluşturma dışında çıkış yolu bulunmadığını kabul etmektedir. İstişare toplantısında aralarındaki çekişme ve kıskançlıkları kısa süre de olsa unutmuşlardır. Hanları büyük ümitlerle bir araya getiren Cavad Han, onların eskiye göre daha büyük kin ve düşmanlıkla toplantıdan ayrılmalarına çok üzülmüştür. İşler daha kötüye gitmekte, adeta sarpa sarmaktadır. Ermeniler toplantıya katılan hanların maiyetindekilere gizli saldırılar düzenlemiş, bunu birbirine düşman hanların üzerine yıkmıştır. Saldırıların birlik görüşmelerini sabote eden Ermeniler tarafından tertiplendiğini hanlara anlatmaya çalışan Cavad Han, bu gerçeği kabul ettiremez. Bu tavırla Sabir Bey eskiden beri Azerbaycan topraklarında vuku bulan türlü faciaların müsebbibinin Ermeniler olduğunu belirtmiş olur.

Rüstemhanlı romanda Azerbaycan Türkleri ile Ermenilerin sancılı ilişkisinin geçmişini gözler önüne serer. Kadim Azerbaycan topraklarının nasıl ve ne şekilde işgal edildiğini ve işgale zemin hazırlayan devletlerin nasıl bir siyaset izlediğini tarihi belgelere uygun olarak açıklar. Roman aracılığıyla müellif Dağlık Karabağ meselesini oraya çıkararak gelişmelerin adeta siyasi yol haritasını çizer. Ermenilerin gizli ajandalarını, emel ve niyetlerini ifşa ederken kadim Türk toprakları olan İrevan ve Borçalı'nın elden çıkma biçimini tasvir ve izah eder. Hadiseleri tarihi seyrine uygun biçimde kronolojik olarak veren Sabir Bey, sebep-sonuç ilişkisini de göz ardı etmemiştir.

Gence'nin kurtuluşu için var gücüyle mücadele eden Cavad Han ile kahraman Gence halkı ne yazık ki Rus ordusunun saldırılarına dayanamamıştır. Bu mağlubiyetin sebepleri toplumda daha çok Rus ordusunun güçlü oluşu, teknik üstünlüğü ile ilişkilendirilir. Gence hanlığının Ruslarca ele geçirilmesinin ardından Azerbaycan'ın ikiye parçalanarak Rusya ile İran arasında bölüşüldüğü söylenir. Rüstemhanlı ise bu yenilginin yeterli derecede incelenip değerlendirilmediği kanaatinde. Ona göre mağlubiyeti hazırlayan en önemli sebep, yöneticilerin yaptığı tarihi hatalardır. Kuzey ve Güney Azerbaycan hanlıklarının kendi arasındaki çatışmaları bölgenin savunmasını zayıflatmış, düşman işgaline zemin hazırlamıştır.

Rüstemhanlı romanda okuyucuyu farklı bakış açısıyla düşündürmeye çalışır. Ona göre yenilgiyi hazırlayan düşmana karşı birlik olamamak bir sebep değil, sonuçtur. Roman, Azerbaycan Türk halkının "neden birlik olamıyoruz?" sorusuna cevap aramaktadır. Bir yandan kardeş kanı dökülmesinin yanlışlığı vurgulanırken, öte yandan yaklaşan Ermeni tehlikesinin farkına varılamaması tenkit edilir. Bu hataların psikolojik sebepleri ortaya konulur. Zira Rüstemhanlı'ya göre, geçmişteki yanlışlar, soğukkanlılıkla irdelenmeden geleceğe yönelik sağlam adımlar atılamaz. Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğrunda mücadele veren Cavad Han etrafında şekillenen bu romanda Nadir Şah'ın (1688-1747) hayatı da kaleme alınmıştır. Gerçeklere sadık kalınması, analitik yorumlar yapılması eserin değerini artırır. Romanın bölüm başlıklarına anlamlı isimler veren Rüstemhanlı, sözü edilen bölüm için şu başlığı tercih etmiştir: "Muğan Gurultayı veya Sonun Başlangıcı". Muğan'da kurultayın toplanmasını sağlayan Nadir Şah, gerçekte sonradan ortaya çıkacak hadiselerin ilk adımını atmış olur. kritik müdahalelerle Safevi Devleti'ni parçalanmaktan kurtaran Nadir Şah, Şah İsmail'den sonra yönetimi elinde bulunduran hükümdarların düşmanlara kaptırdığı toprakları geri almıştır. Her ne kadar İran denetiminde olsa da Azerbaycan'ın bütünlüğünü korumuş, farklı ülkeler arasında pay edilmesini engellemiştir (Salamoğlu, 2014, 303).

Gittikçe zayıflamakta olan Safevi Devleti'nde toprak kayıpları artıyordu. Şah Tahmasp yönetiminde ülkenin bağımsızlığı tehlike altına girmek üzereydi. Azerbaycan'ın bölünerek farklı devletlerin denetimine girme tehlikesi belirmişti. Bu zor dönemde Avşar boyundan bir kişinin ordunun başına geçmesi çok dikkat çekiciydi. Kimi tarihçiler Nadir Şah'ı, Şah İsmail ile mukayese etmiş, Şah İsmail'i daha etkili ve başarılı bulmuşlardır.

Nadir Şah, 1736 yılının Mart ayında büyük bir kurultay toplamış ve kendini İran şahı ilan etmişti. Sabir Rüstemhanlı bu hamleyi "sonun başlangıcı" olarak görmüştür. Bazı ilim adamı ve tarihçiler Nadir Şah'ın askeri başarılarını takdir etmekle birlikte onun iyi bir devlet yöneticisi ve siyasetçi olmadığını iddia ederler. Zira devlet yönetmek ile ordu yönetmek aynı şey değildir. Elde ettiği parlak askeri başarılarından cesaret alan Nadir Şah'ın kendini şah ilan etmesi, dönemin devlet geleneklerine aykırıdır. Bu durumun farkında olan Nadir Şah, kendi durumunu meşrulaştırmak için kurultay toplamıştır. Onun Safeviler saltanatına son vererek Avşar sülalesini yönetime getirmesi geniş çevreler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Gence Beylerbeyi Uğurlu Han, Nadir'in umumi teamüllere aykırı biçimde bir oldu bitti ile yönetimi ele geçirmesini Safeviler sülalesine ihanet olarak görmüştür. Ona göre her ne kadar aynı şahıs olsalar da "serkerde Nadir" ile Nadir Han'ın tavır, tutum ve yaklaşımları birbirini tutmamaktadır. Ayrıca Uğurlu Han'ın onunla ilgili başka kaygı ve üzüntüleri de bulunmaktadır:

Uğurlu Han'ı kahreden ise; bir yandan Osmanlılara "kardeş" diyen, Osmanlılara barış elçisi gönderen, Şii-Sunni ayrımcılığını ortadan kaldırmak isteyen Nadir Han'ın; diğer yandan da Osmanlı düşmanı Ermeni Meliklerini, sırf Gence'de Osmanlılara karşı alçakça ihanetlerinden dolayı, el üstünde tutmasıydı (Rüstemhanlı, 2017, 29).

Askeri başarılarıyla ün kazanmış olan Serkerde Nadir'in şahlık tahtı için tehlikeli bir ihtirası vardır. Gerçek niyeti Safevi saltanatını ortadan kaldırmak olan Nadir, yaptığı davranışın ihanet olmadığını kanıtlayıcı gayreti içindedir. Büyük mücadele sürecinin ardından şahlık makamını ele geçirir. Bu tavrıyla Safevilerin İran'da yerleştirdiği sağlam devletçilik geleneğine zarar vermiş olur.

Romanda Avşar boyuna mensup Oğuz Türkü olan Nadir Şah'ın İran devletinin başına geçmesi Azerbaycan Türkleri için sevinilecek bir gelişme olarak değerlendirilir. İran ile Osmanlı devletinin kötü olan ilişkilerini düzeltmeye çalışan Nadir Şah, aynı dine mensup iki halkın lüzumsuz çatışmasını sona erdirmek azminde olduğunu etrafındakilere bildirir. Bu durum Rüstemhanlı tarafından etkili bir anlatımla dile getirilmiştir.

Nadir Han:

-Sözüm şudur ki, sarayımız, ordumuz, gücümüz birse, dinimiz de bir olmalıdır! Kardeş katliamları, benim ellerimi yanama düşürüyor. Namaz ehline karşı nasıl saygı duyduğumu hepimiz de çok iyi biliyorsunuz. Ancak bu mezhep ayrımcılığı, Müslümanları mahvetti. Özellikle de biz Türkleri... Hristiyanlar, Osmanlı ile İran arasındaki düşmanlığa gülüyorlar. Bunu Osmanlı elçisine de söyledim.

Kurultay benim bu düşüncelerimi kabul eder, mezhep ayrımcılığına bir son verirse, o zaman ben de, dövüşsüz, kavgasız, çekişmesiz bir ülkenin Şahı olurum. Müslümanların taht ve taç için iktidar savaşını anlayabiliyorum; ancak mezhep uğruna yapılan savaşlara tahammül edemiyorum (Rüstemhanlı, 2017, 16).

Gerek Rusya, gerekse devrin sömürgeci Batılı devletleri Türk ve Müslümanlar arasına nifak sokmak için çok çaba sarf etmişlerdir. Kurulan tuzakları fark eden Nadir Şah, idareyi ele aldıktan sonra, düşmanın oyunlarını bozmak için gerekli tedbirleri almıştır. Eserde Nadir Şah'ın Türklükten ziyade İslamiyeti öne çıkardığı, böylece bölgedeki Türkler ile Farsları İslam ortak noktasında birleştirmek istediği belirtilir. Nadir Şah, ahalisi Müslüman olan İran ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerini dostluk üzerine inşa eder. Bu sırada Farslardan tepki görmemek için Türklüğe belli bir mesafe koyar. Ancak bu tutumu bir süre sonra devlette Farslaşma eğilimini kuvvetlendirecektir. Rüstemhanlı, romanda Nadir Şah'ın Türklüğü bilinçli olarak geri planda bırakmasını ve Safevileri halkın gözünden düşürmek için sert tavırlar takınmasını yanlış bulmaktadır.

Büyük bir ihtiras sahibi olan ve neticede iktidarı ele geçiren Nadir Şah, sağlıklı kararlar alarak devleti yönetmeyi beceremez. O, ülkede tek yönetici olarak kalmayı arzulamakta, bu amaçla muhtemel rakiplerini ortadan kaldırmak istemektedir. Kendi idaresine tehdit olarak algıladığı şahıslara yönelik güçlü bir nefret duymakta, onları öldürme dürtüsü taşımaktadır. Bu amaçla Gence beylerbeyliğini hedef seçerek bazı faaliyetlere girişir. Ancak bu yanlış kararlarıyla Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olan Kazak ve Borçalı bölgelerinin Gence Hanlığının elinden alınmasına sebep olur. Ardından bölgedeki Ermeni yöneticilerine türlü imtiyazlar vermekle yetinmez, aynı zamanda Gürcü Krallığı'nı destekleyerek güçlenmesine yardım eder. Romanda bu türden yanlış kararlar Nadir Şah'ın büyük stratejik hataları olarak görülmektedir. Güya Osmanlı devletine olumlu yaklaşım gösteren Nadir Şah, gerçekte Osmanlılara yönelik büyük nefret taşımaktadır.

Borçalı ve Kazak bölgesi Türklerini ve İslamiyeti kabul eden Gürcü Knyazlarını, Gürcü Çarının ayakları altına atması da, onun Osmanlı devletine karşı nefretinden kaynaklanan bir durumdu. Bu çelişkiyi anlamak mümkün değildi! Çünkü Nadir Han bir yandan Osmanlı düşmanlarını başına topluyor; bir yandan da Osmanlılarla savaşmayacağından bahsediyordu (Rüstemhanlı, 2017, 29).

Rüstemhanlı yıllar önce yapılan kritik hataların ceremesinin günümüzde tüm Azerbaycan halkına çektiildiğini roman aracılığıyla bilhassa belirtir. Nadir Şah, Gence Hanlığını kendine tabi kılmak için Karabağ topraklarını Ermenilere adeta peşkeş çeker ki bu başka bir ölümcül hatadır. Müellif onun güzel kadınlara düşkünlüğünü, devlet yönetiminde isabetsiz kararlar almasına yol açtığı için büyük zaaf olarak nitelendirir.

Sabir Bey, romanda Nadir Şah'ın devlet idaresinde bir Türk gibi değil, Fars gibi davrandığını vurgular. İran'daki kimi yöneticiler Nadir Şah'ın Safeviler soyundan gelenlere çok sert davrandığını düşünmektedir. O Muğan'daki kurultaya katılanlara bazı şartlar ileri sürer. Bunlardan biri Safevi soyundan olanlara acımayacağı, üstelik onları müdafaa etmek isteyenlere de ölüm cezası vereceği yönündeki acımasız kararıdır.

Bundan sonra Şah Tahmasp'ı ve onun çocuklarını müdafaa etmeyeceksiniz. Safevilerden biri taht iddiasıyla ortaya çıkarsa, onu hapsedeceksiniz. Bu şartlara uymazsanız, cezanız ölüm olacak, hısum ve akrabalarınız mahv edilecek, varınız yoğunuz elinizden alınacaktır. Şimdi bu ikazı aldığınıza dair bana yazılı bir belge vereceksiniz... (Rüstemhanlı, 2017, 22).

Bu tavır onun makam-mevki, taç-taht ihtirasını açıkça gösterir. Başka bir ifade ile aşırı ihtirası onun devlet yöneticisi olarak doğru kararlar almasını engellemiştir.

Daha sonraki bölümde Cavad Han'ın hayat hikayesi roman formu içinde gözler önüne serilir. Nadir Şah'ın ardından gücünü kaybedip epeyce zayıflamış olan İran devletinde o sırada Fars şovenizmi günden güne kuvvetleniyordu. Azerbaycan'daki üst düzey yöneticiler, İran terkinde kendilerini güvende hissetmiyorlardı. Kafkasya'da dengeler değişmişti. Gürcü ve Ermeni hanları, Rusya'nın desteğinden cesaret alarak saldırgan politikalar izlemeye başlamışlardı. O yıllarda Azerbaycan hanları yeni duruma uyum sağlamaya çalışıyor, Rusya ile İran arasında manevra yapıyorlardı. Önceden geniş topraklara ve etkili nüfuza sahip bulunan Gence Beylerbeyliği, Nadir Şah'ın yanlış yönetimi yüzünden hem toprak bakımından küçülmüş hem de siyasi sahada etkisiz hale gelmişti. Azerbaycan hanlıklarının İran güdümünden kurtulmasına müspet yaklaşan Sabir Rüstemhanlı, hanların birlik kuramayışlarına ise üzüldüğünü belirtir.

Vatan ve millete yönelik sevgisi üst seviyede bulunan ünlü romancı Ferman Kerimzade gibi Sabir Rüstemhanlı da bu hassasiyeti nedeniyle tarihî mevzulara yönelmiştir. Müellifin şöhretini artıran amillerin arasında şairliğinin dışında tarihî romanlara olan hakimiyeti vardır (Ayvaz, 2020, 2868).

6. Sonuç

Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını elde etmesinin ardından ülkedeki edebiyat hür bir ortama kavuşmuştur. "Bağımsızlık sonrası edebiyat dönemi" olarak adlandırılan yıllarda Azerbaycan edipleri milli ve tarihi konuları işlemeye daha fazla ağırlık vermişlerdir. Araştırmalarımız sonunda Azerbaycan edebiyatında tarihi romanlara hususi bir kıymet verildiğini ve bunların okuyucular tarafından ilgiyle okunduğunu belirledik. Azerbaycan'ın günümüzdeki dikkate değer ediplerinden olan Sabir Rüstemhanlı tarihi roman yazarları arasında önemli bir yer tutmaktadır. *Ölüm Zirvesi* romanının ana ekseninde Azerbaycan'ın düşman işgali sırasında canı pahasına mücadele veren Gence hükümdarı Cevat Han Ziyadhanoglu yer almaktadır. Eserde Cevat Han'ın hayatı tarihi gerçeklere uygun olarak roman formu içinde anlatılır. Tarihi kişilik olarak zorluklardan yılmayan Cevat Han, zamanla Azerbaycan Türklerinin gözünde mitolojik bir kahramana dönüşür. 13. Yüzyılda başta Gence Hanlığı olmak üzere tüm Azerbaycan'ın kurtuluşu uğrunda canı pahasına mücadele sergileyen Cevat Han, halk arasında efsaneleşen bir hayat hikayesine sahiptir. Tarih kitaplarındaki gerçek bilgilerle, efsane kahramanı olarak tasvir edilenlerin birbiriyle tamamen uyuşması eserin dikkat çekici hususiyetidir. Özgün ve başarılı eserleriyle ön planda bulunan müellif, yazarlık mahareti ve roman türüne olan hakimiyeti ile de dikkat çeker. Netice olarak güçlü bir şair olarak bilinen Sabir Rüstemhanlı'nın bilhassa *Ölüm Zirvesi* ile aynı zamanda tarihe değer veren başarılı bir romancı olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbasov, İmran (1998). Yusif Vezir Çemenzeminli Hayatı ve Yaratıcılığı Hakkında. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 6, Sivas: SmrgKollektif
- Adıgüzel, Hüseyin (2003). *Sabir Rüstemhanlı Edebi ve Politik Kişiliği*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Adıgüzel, Sedat (2006). Bakı 1501 Romanının Tarihsel Boyutu Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, s. 1-18.
- Adıgüzel, Sedat (2019). Azerbaycan Edebiyatında Posmodernist-Yeni Tarihselci Yaklaşımın Romanı: Kafa. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 48, Ankara Türkiye, s. 7-26.
- Akpınar, Yavuz (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Akpınar, Yavuz (2016). Bir Şiirinin Işığında Sabir Rüstemhanlı. *Köroğlu Dergisi Sabir Rüstemhanlı Özel Sayısı*, Yıl: 2, Sayı: 9, Mayıs 2016.
- Hüseynoğlu, Tofig (2005). Ön Söz. *Yusuf Vezir Çemenzeminli - Eserleri*, 1. Cilt, Bakı: Avrasiya Press.
- Hüseynova, Gülnar (2019). *Sabir Rüstemhanlı Edebi Kişiliği ve Romanlarında Milli Tavr*. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Morkoç, Ayvaz (2017). Ezize Ceferzade ve Şirvan Üçlemesi. *Al Farabi 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri Tam Metin Kitabı*, Gaziantep: s. 181-187.
- Morkoç, Ayvaz (2018). Memmed Seid Ordubadi ve Qanlı Seneler Eserinde Ermeniler. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, Vol:5, Issue:18, pp:387-400.
- Morkoç, Ayvaz (2020). Azerbaycan'ın Ünlü Yazarı Ferman Kerimzade (1937-1989) ve "Karlı Aşırım" Adlı Tarihi Romanı Hakkında Bazı Bilgiler. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(60), 2860-2869.
- Kamaloğlu, Muhammet (2013). Yusuf Mirbabaoğlu Vezirov. *Akademik Bakış Dergisi*, s. 37, 1-13.
- Rüstemhanlı, Sabir (2007). *Ölüm Zirvesi*. Bakı: Qanun Neşriyyat.
- Rüstemhanlı, Sabir (2017). *Ölüm Zirvesi*. (Çev. İmdat Avşar), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Salamoğlu, Teyyar (2014). Ölüm Zirvesi Romanı ve Tarihimiz Hakkındaki Düşüncelerim. *Azerbaycan Edebiyatının Müasir Problemleri*, Bakı: E. L. Neşriyyat.
- Yılmaz, Salih (2016). Sovyetler Birliği'nde İdeolojik Bir Araç Olarak Tarihi Roman. III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı, Konya.
- URL 1: Elekbergızı, İ. (2015). Sabir Rüstemhanlı 'Əsərlərin Dili ilə' Rubrikasında-Mühasibə. 25.07.2015, <https://vhp.az/sabir-rust-c9%99mxanli-c9%99s-c9%99r1-c9%99rin-dili-il-c9%99-rubrikasinda-musahib-c9%99/> erişim tarihi: 6.11.2020.